

ՆՅՈՒԹԵՐ

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ԹԱՄԱՆՅԱՆԻ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ

Մեծ ճարտարապետ Ալեքսանդր Թամանյանի լիակատար կենսագրությունը տակավին չի դրվել, մինչդեռ դրա կարիքը վաղուց է զգացվում: Թամանյանի ապագա կենսագիրներին ատաղձներ տրամադրելու դիտավորությամբ տպագրության ենք հանձնում մեզ մատչելի այն հատուկներն նամակներն ու հեռագրերը, որոնք 1908—1931 թթ. ընթացքում նա դրել կամ հղել է ակադեմիկոս Նիկողայոս Մառին երկուստեք հետաքրքրություն ներկայացնող հարցերի շուրջ: Մի դեպքում, իբրև Անիում կառուցվելիք թանգարանի նախագծի ճարտարապետ, Թամանյանը պայմանավորվում է Մառի հետ ստվերանկարները ներկայացնելու օրվա առթիվ, մյուս դեպքում, որպես Խորհրդային Հայաստանի հնությունների պահպանության կոմիտեի նախագահ¹, իր գլխավորած հաստատության իրավասությանը ենթակա խնդիրների բարեգեպ լուծում է որոնում՝ խնդրելով Ն. Մառի աջակցությունը մերթ հայոց հին ձեռագրերը կորստից փրկելու, մերթ էլ Հայաստանի հնավայրերի գիտական ուսումնասիրությունն ու պեղումները և հայ հնագետների ուսումնառությունը առաջ տանելու:

Դժբախտաբար, հրատարակվող հեռագրերի բնագրերի վրա գրության ամիս և թվական մեծ մասամբ չկան, այլ նշված են միայն օրը և վայրը: Այդ վավերագրերը թվագրելիս ելակետ ենք ունեցել հին վաղարշապատի 1931 թ. պեղումների հաշվետվությունը, որ ժամանակին կազմել էր մեծավաստակ հնագետ Աշխարհբեկ Քալանթարը (1884—1942) և որը լույս տեսավ քավականաշափ ուշացումով, Մելքոնյան ֆոնդի հրատարակությամբ, 1936 թ. (Վաղարշապատի պեղումները): Ըստ այդմ՝ պեղումների խնդիրը հարուցվել է 1930 թ. օգոստոսի 20-ին, հնությունների պահպանության կոմիտեի նիստում, որին մասնակցել է նաև Ն. Մառը: 1931 թ. ամառվա վերջերին Հայաստանի լուսժողովումտը այդ նպատակի համար հատկացրել է համապատասխան միջոցներ և ստեղծել պեղումներն իրականացնող հատուկ հանձնաժողով, որը գլխավորում էր Ն. Մառը, գործակիցներ ունենալով Ա. Թամանյանին, Թ. Թորամանյանին, Ի. Մեշչանինովին, Աշխարհբեկ Քալանթարին և Ս. Տեր-Ավետիսյանին: Հանձնաժողովն այնուհետև (առանց Մառի, բայց Թամանյանի ղեկավարությամբ) եռանդուն նախապատրաստական աշխատանք է ծավալում: Հոկտեմբերի 10-ին պարզվում է, որ Մառը չի կարող անձամբ մասնակցել պեղումներին, ուստի հոկտեմբերի 12-ից սկսած գործն առաջ են տանում Թամանյանն ու մյուսները և նոյեմբերի 10-ին ավարտում:

Մյուս հեռագրերի գրության թվականը որոշել ենք կա՛մ Վ. Միխանկովայի

¹ Ա. Թամանյանը այդ պաշտոնին է կոչվել 1923 թ. դեկտեմբերի 30-ին, իսկ կոմիտեն հիմնվել էր Հայաստանի ժողկոմխորհի հատուկ դեկրետով, նույն ամսի 18-ին (1932 թ. օգոստոսից կոմիտեի պարտականությունները գրվում են ՀՍԽՀ նյութական կուլտուրայի պատմության ինստիտուտի վրա):

հեղինակած՝ Ն. Մառի կենսագրության (Մոսկվա—Լենինգրադ, 1949 թ.) մեջ առկա անուղղակի տվյալների օգնությամբ, կա՛մ մոտավոր ձևով՝ թվականից հետո դնելով հարցական նշան:

Առաջիմ հանելուկ մնաց միջնադարյան Հայաստանի մեծ մանրանկարիչ Սարգիս Պիծակի նկարազարդած ձեռագրի հետագա ձեռագրագիրը, որի արտասահման առաքելը կանխելու համար այնքա՛ն ջանք է թափել Ա. Թամանյանը: Մեր որոնումները ցույց տվին միայն, որ այդ գրչագիրը հետագայում Մաշտոցյան մատենադարան մուտք չի գործել, բայց առհասարակ, վերցվե՛լ է այն Զակոստորգից և, եթե այո՛, ապա այնուհետև ո՛ր հաստատությանն է հանձնվել ի պահ, չկարողացանք պարզել: Թերևս իրազեկ անձինք իրենց լրացումն անեն:

Ն. Մառին ուղղված Թամանյանի հեռագրերն ու նամակները, անշուշտ, ավելի շատ են եղել, քան այն, ինչ սույն հրապարակմամբ ներկայացվում են հայ մշակույթի և հնագիտության պատմաբանների ուշադրությանը: Ուրիշներն էլ, գուցե, հրատարակության տան իրենց մատչելի նյութերը, որոնք ավելի լիակատար կդարձնեն Ա. Թամանյանի դեռևս չզրկած կենսագրությունը:

Հրատարակվող նամակների և հեռագրերի բնագրերը պահվում են Լենինգրադում, ՍՍՀՄ գիտությունների ակադեմիայի դիվանում, Ն. Յա. Մառի թողոնների մեջ (հավաքածու № 800, ցուցակ № 3, ծրար № 908 [3524], թթ. 2, 9, 14, 3, 6, 7, 8, 11, 4, 5, 15ա-բ, 12, 16—17, 18, 13ա-բ, 10: Թերթերը նշել ենք ըստ ժամանակագրության):

Իբրև հավելված, մեջ ենք բերում նաև Ն. Մառին ուղղված մեկ այլ հեռագիր, որը սխալմամբ է՛ միացվել Թամանյանի նամակներին: Նրա հեղինակը Վարտարապետ Թորոս Թորամանյանն է, որի նամականին արդեն տպագրված է, և մեր արածը լինելու է մի համեստ նպաստ դրա ապագա, լիակատար հրատարակության (հեռագրի բնագիրը տե՛ս նույն տեղում, թերթ 1):

Պ. Զ. ՀԱԿՈԲՅԱՆ

Բաճախական գիտությունների դոկտոր

I

Глубокоуважаемый Николай Яковлевич!

Спешу уведомить Вас, что эскизы музея Ани², как Ваш, так и сделанный мною, я принесу к Вам в четверг к 6 часам вечера.

С искренним почтением

Александр Таманов

СПб, 1908 г., 30 апр.

Глубокоуважаемый
Николай Яковлевич,
спешу уведомить Вас, что
эскизы музея Ани, как Ваш
так и сделанный мною, я при-
несу к Вам в четверг к
6^м часам вечера.
С искренним почтением
Александр Таманов

118. 1908. 30 апр.

² Հիշատակն Երուսաղեմի ներկայումս պահվում են Բաժանյանի որդու՝ ճարտարապետ Գևորգ Բաժանյանի մոտ, իրեն մասը հոր դիվանի, և պերճախոս վկան են այն մոռացված ճշմարտության, որ Ա. Բաժանյանը հայ ազգային ճարտարապետության ակունքներին ծանոթ է եղել իր դործունեության առաջին տարիներից։ Ինչ վերաբերում է սույն նամակին, ապա այն վերջնականապես ճշտում է Անիի Բանդարանի էսքիզային նախագծի կատարման թվականը, որ ուսումնասիրողները ենթադրարար վերադրել էին 1911—1917 թթ. (տե՛ս «Ալեքսանդր Բաժանյան», ժողովածու, կազմեց և ծանոթագրեց Լ. Զորյան, Երևան, 1960, էջ 263)։

II

15 <января 1925>. Эривань (?)

ЛЕНИНГРАД, МРАМОРНЫЙ ДВОРЕЦ
АКАДЕМИЯ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ
АКАДЕМИКУ МАРРУ

Ашхарбек командировается конце января Ленинград для научной работы [под] Вашим руководством на шесть месяцев.

Комитет просит оказать Ваше содействие.

Таманян³

III

Глубокоуважаемый Николай Яковлевич!

Очень сожалею, что Вам не удастся в этот раз побывать у нас в Армении и прочитать нам лекции о Ваших достижениях⁴. Нам очень хотелось бы поговорить с Вами относительно нашей программы работ по охране памятников древности и познакомить Вас с результатами работ за истекшие годы. Есть кое-какие успехи, которые несомненно заинтересуют Вас. Одновременно хотелось бы осведомить Вас о некоторых неприятностях, связанных с нашей работой, о которых подробнее расскажет Вам Ашхарбек.

Примите мой сердечный привет и наилучшие пожелания.

Искренно преданный Вам

А. Таманян

26 апреля 1927 г.

г. Эривань

IV

28 <апреля 1928>, Эривань (?)

БАКУ, СОВНАРКОМ, АКАДЕМИКУ МАРРУ

Узнав поздно из газет о Вашем пребывании Тифлисе⁵, Комитет очень сожалеет, что не мог увидаться Вами и условиться относительно посещения Вами Армении. Просим уведомить, когда будете вновь наших краях?

Таманян

3 Բվականը մոտավոր է, քանի որ Աշխարհրեկ Բալանթարի³ Ն. Մարին ուղղված մի նամակից (պահվում է Լենինգրադում, վերջինիս գրվածում՝ գրված 1925 թ. փետրվարի 23-ին. աճյա Ֆ. 800, ց. 3, № 1384) պարզվում է. որ Երևանի պետական համալսարանի և Նալսաստանի հնությունների պահպանության կոմիտեի ընդհանուր հաստատությունում նա Լենինգրադ էր գործուղվելու (և խնայան էլ գործուղվել է) 1925 թ., ըստ ավելի պակաս ժամանակով, բան նշված է սույն հեռագրում:

4 1927 թ. ապրիլին Ն. Ցա. Մարր լեզվի նոր ուսմունքի վերաբերյալ գաստխոսություններ է կարգացել Բաքու համալսարանում, որոնք և այնուհետև լույս ահաան առանձին գրքով:

5 Որովհետև Ն. Ցա. Մարր Բաքվում գաստխոսություններ է կարգացել 1927 թ. ապրիլին, իսկ Թիֆլիսում՝ 1928 թ. ապրիլի 28-ին և հաջորդ օրն էլ մեկնել է Լենինգրադ (տե՛ս

V

25 <декабря 1929>, Эривань (?)

ЛЕНИНГРАД, АКАДЕМИЯ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ
АКАДЕМИКУ МАРРУ

По сведениям, уникальная киликоармянская рукопись росписью Пицака приобретена Закгосторгом Тифлисе⁶, доставлена Москву для вывоза. Просим принять меры оставлению пределах Союза.

Таманян

VI

7 января <1930>, Эривань (?)

ЛЕНИНГРАД, АКАДЕМИЯ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ,
АКАДЕМИКУ МАРРУ

Просим сообщить, получена ли наша телеграмма, а также каков результат нашего ходатайства относительно уникальной рукописи Пинака. Абовян 52, Комитет.

Таманян⁷

VII

10 <января 1930>, Эривань (?)

ЛЕНИНГРАД, АКАДЕМИЯ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ,
АКАДЕМИКУ МАРРУ

Комитет приносит Вам глубокую благодарность за оказанное внимание его просьбе.

Таманян

II. Я. Марр, Об истоках творчества Руставели, Тбилиси, 1964, стр. 259—260), հաղիվ
իւն այս հեռագիրը գրված է Բաքու ուղարկված լինի 1928 թ. հոկտեմբեր, ինչպես անձանք
ձեռագրով նշված է հեռագրի վրա: Մանվանդ որ 1928 թ. մամուր, մասնավորապես հու-
նիսին, Ն. Մառը Զերոքսարիում էր, ապա՝ այնտեղից անցել էր Դոնիկ ու Պերմ, իսկ 1929 թ.
գարնանն արգեն մեկնել էր արաստանման (աե'ս В. А. Миханкова. Николай Яков-
левич Марр, М.—Л., 1919, стр. 390—391, 416, 420): Այս պատճառով էլ սույն հեռագիրը
որոշ վերապահությամբ գետնադրում ենք 1928 թ. գրված վավերագրերի շարքում:

6 Հնագետ Կ. Գ. Ղաֆազարյանը մասնավոր գրույցի ժամանակ մեզ հաղորդեց, որ այդ
ձեռագիրը գնված է եղել 1929 թև 1930 թ., Բորժոմ առողջարանի հայ քահանայից: Զեռագրի
արտասահման առաքումը կանխելու համար թափված ջանքերը ապարդյուն են անցել: Հստ
այգմ՝ այս հեռագիրը Ն. Մառին պիտի ուղարկված լինի 1929 թ. վերջերին:

7 Հիտագրի վրա եղած պաշտոնական նշումներից մեկը՝ «передал 9 января. 6», ենթադրել
է ալիս, որ նշանավոր հայ մանրանկարիչ Սարգիս Պիծակի նկարազարդած ձեռագրի արա-
սահման առաքելը թերևս 1926 թ. է կատարվել, եթե միայն վերջին 6-ը իսկապես թվական է

ПРИЕМ	г. пор. №	ПЕРЕДАЧА	г. пор. №
	Ст. пров. №		В. пров. №
Получено		Передано	
126 ЭРИВАНИ 4 28 25 7=ЛЕНИНГРАД АКАДЕМИЯ —			
МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ,			
АКАДЕМИКУ МАРРУ			
ПО СВЕДЕНИЯМ УНИКАЛЬНАЯ КИЛИКОАРМЯНСКАЯ —			
РУКОПИСЬ РОСПИСЬЮ ПИЦАКА ПРИОБРЕТЕНА			
ЗАКРОСТОРОМ ТИФЛИСЕ ДОСТАВЛЕНА МОСКВУ ДЛЯ			
ВЫВОЗА ПРОСИМ ПРИНЯТЬ МЕРЫ ОСТАВЛЕНИЮ			
— 37 ПРЕДЕЛАХ СОЮЗА ТАМАНЯН :			

VIII

14 июня <1930>, Эривань

<ЛЕНИНГРАД>

ВАСИЛЬЕВСКИЙ ОСТРОВ, СЕДЬМАЯ ЛИНИЯ, 2
АКАДЕМИКУ МАРРУ

Приносим благодарность за сообщение рукописи. Надеемся увидимся Тифлисе конце июня. Комитет не находит возможным организовать раскопки Вагаршапата без Вашего руководства. Примите привет Комитета.

Таманян

IX

10 августа <1930>, Эривань

ТИФЛИС, ЛЕРМОНТОВСКАЯ 1, СУРХАТЯНУ
ДЛЯ АКАДЕМИКА МАРРА

Узнав Вашем приезде, намерен после двадцатого августа приехать для свидания. Сообщите удобное для Вас время.

Таманян

(որ կապիտալի է), որովհետև նմանօրինակ նշումներ կան ն. Մանր դիվանում պահվող որիշ հեղափոխության փուլի և, որոնք 1926 թ. չեն վերաբերում ամենին։

X

17 <августа 1930>, Эривань

ТИФЛИС, ЛЕРМОНТОВСКАЯ, 1
СМБАТУ ТЕР-АВЕТИСЯНУ

До девятнадцатого занят совещаниями. Девятнадцатого полдень выезжаю Караклис для встречи Марра. Ашхарбек сегодня выехал Тифлис для сопровождения.

Таманян⁵

XI

16 <августа 1931>, Эривань

ЛЕНИНГРАД, МРАМОРНЫЙ ДВОРЕЦ, ДВОРЦОВАЯ
НАБЕРЕЖНАЯ, АКАДЕМИЯ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ
АКАДЕМИКУ МАРРУ

Кредит для раскопок Вагаршапата открыт. Можно приступить немедленно подготовительным работам. Сообщите, когда предполагаете приехать для начала раскопок.

Зав. сектором науки КОСТАНЫН
Председатель комитета ТАМАНЯН

XII

<1931, сентябрь, Эривань>

<Н. Я. МАРРУ>

<Фрагмент>

...Под непосредственным Вашим руководством текущем году; получил одобрение Наркомпроса. Время открытия работ предоставляется Вашему усмотрению⁹.

Таманян

XIII

9 <октября 1931>, Эривань

СРОЧНАЯ. ЛЕНИНГРАД, МРАМОРНЫЙ ДВОРЕЦ, ГАИМК
АКАДЕМИКУ МАРРУ

Раскопки Вагаршапата, производимые под Вашим руководством, подготовлены. Просим приехать для открытия работ. Случае невозмож-

⁸ Քեզանք սույն հեռագիրն անմիջականորեն ն. Մարին չի ուղղված. այլ պատմարան Սմբատ Տեր-Ավետիսյանին, ըստ զետեղեցիք ներկա նյութերի շարքում, իրեն Ա. Քաճաճի կ. ն. Մարի առնչակցություններին վերաբերող վավերագիր:

⁹ Հեռագրի ստորրի չի հայտարարված, թեպետ, առանց այլեայլության, այն հին վաղար. շապատի պեղումներին է վերաբերում և ուղարկվել է 1931 թ. սեպտեմբերին, ինչպես թվագրում անը:

ности Вашего приезда теперь же просим телеграфно санкционировать начало работ, целях использования отпущенного уже кредита и благоприятной погоды.

Таманян

XIV

9 <октября 1931>. Эривань

ЛЕНИНГРАД. МРАМОРНЫЙ ДВОРЕЦ. ГАИМК АКАДЕМИКУ МАРРУ

Для участия раскопках Вагаршапата приглашен профессор Мещанинов. Просим представить ему необходимый отпуск.

Таманян

XV

С С Р А

Комитет охраны древностей
Армении
Комиссия по раскопкам древнего
Вагаршапата
№ 490
6 ноября 1931 г.
г. Эривань

НАУЧНОМУ РУКОВОДИТЕЛЮ
РАСКОПОК ДРЕВНЕГО
ВАГАРШАПАТА
АКАДЕМИКУ
НИКОЛАЮ ЯКОВЛЕВИЧУ МАРРУ

Глубокоуважаемый Николай Яковлевич.

Пользуясь настоящим Вашим прибытием в Закавказье, Комиссия по раскопкам древнего Вагаршапата просит Вас приехать в Эривань для выслушания доклада о результатах разведочных раскопок на предполагаемом месте древнего Вагаршапата.

Согласно Вашей телеграммы на имя И. И. Мещанинова, в которой Вы извещали его о Вашем приезде в Харьков и Закавказье в середине сентября, Комиссия по раскопкам Вагаршапата, рассчитывая на Ваш приезд в Эривань в сентябре, предприняла подготовительные работы к раскопкам, чтобы начать таковые в Вашем присутствии и под Вашим руководством. К участию в раскопках был приглашен, согласно Вашей телеграммы от 24/IX, И. И. Мещанинов, а также Тер-Аветисян. О начале раскопок мы известили Вас в Харьков 10/X телеграммой. Не имея ответа на свою телеграмму, Комиссия колебалась, не зная — приступить ли к раскопкам до Вашего приезда или отложить таковые до получения от Вас указания. Но т. к. подготовительные работы были закончены, ассигнованная сумма на раскопки была получена и ее необходимо было использовать до конца бюджетного года, то Комиссия, дабы не расстроить с трудом налаженного дела, решила приступить к разведочным раскопкам с тем, чтобы в случае Вашего приезда, перейти к капитальным раскопкам; тем более, что перед Комиссией была поставлена СНК Армении срочная задача об обследовании земель, принадлежащих

археологическому району Звартноца (около 1000 га), в целях выделения Заксадгородтресту земель, не представляющих археологической ценности, каковую работу можно было выполнить лишь путем археологических работ разведочного характера. Но т. к. 23/Х получена была от Вас телеграмма, в которой Вы сообщали о невозможности приехать в Армению, то Комиссия окончательно решила археологические работы этого сезона ограничить лишь раскопками разведочного характера, отложив капитальные раскопки на будущий год.

В настоящее время предпринятые нами работы в основном уже закончены. Результаты дают возможность считать задание выполненным, о чем Комиссией Вам подробно будет доложено, что желательно было бы сделать на месте же работ.

Поэтому просим Вас назначить день Вашего прибытия в Эривань, как для осмотра произведенных работ, так и для дальнейшего направления работ по раскопкам древнего Вагаршапата.

Председатель комиссии А. ТАМАНЯН
Секретарь Г. АСАТУР

XVI

8 ноября <1931> Эривань

ТИФЛИС, КИАИ, ЛЕРМОНТОВСКАЯ 1
ТЕР-АВETИСЯНУ

Академику Марру послана телеграмма Наркомпросом, приглашением приехать в Эривань. Комитетом послано спешное письмо академику Марру.

Таманяч
<ՀԱՎԵԼՎԱԾ>

20.X.1907, Александрополь

ПЕТЕРБУРГ, ВАСИЛЬЕВСКИЙ, 7
ПРОФЕССОРУ МАРРУ

(спросить 4 линия, 7)

Жалею независящим причинам не исполнил своевременно. Подробности письмом. Все дела готовы, через три дня сдам почту.

Тораманян¹⁰

¹⁰ Մանրամասնությունները տե՛ս Ք. Բորայան, Նամականի, Երևան, 1968, նամակ 36-րդ:

МАТЕРИАЛЫ ДЛЯ БИОГРАФИИ АЛЕКСАНДРА ТАМАНЯНА

П. О. АКОПЯН

Доктор филологических наук

Резюме

Полная биография А. Таманяна, к сожалению, еще не написана. Публикация настоящих писем и телеграмм, относящихся к 1908—1931 гг., адресованных академику Н. Я. Марру, имеет целью помочь будущему исследователю осветить жизнь и деятельность выдающегося архитектора.

Оригиналы публикуемых материалов хранятся в Архиве АН СССР (Ленинград).